

NÉMETH Ákos

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar
Pécs, Magyarország
nemeth.akos@hotmail.hu
ORCID: 0009-0005-6250-5156

„EGY FÉL-ÉLETET KITÖLTŐ KAPCSOLAT”

„Veza koja je ispunila pola života”

“A Relationship that Fulfilled half a Life”

Kende Katalin szerk. 2024. *Kedves Bátyuskám! Várkonyi Nándor és Weöres Sándor barátsága levelezésük tükrében*. Budapest: Széphalom Könyvműhely.

A pécsi író és művelődéstörténész Várkonyi Nándor fő műveinek publikálása után fontos forráskiadvány látott napvilágot a Széphalom Könyvműhely gondozásában. A Várkonyi és Weöres Sándor levelezését tartalmazó kötet szerkesztője a hagyatékot gondozó Kende Katalin, akit Várkonyi unokájaként közeli szálak fűznek a 20. századi polihisztor személyéhez és munkásságához. Az igényes kiállítású, keménytáblás kiadvány minden eddigénél teljesebb képet ad a magyar irodalom két meghatározó személyiségének kapcsolatáról: Weörestől 67, Várkonyitól pedig 26 levelet, illetve képeslapra írt üzenetet közöl, melyek közül az 1949 utáni 35 levél itt jelenik meg először. A legkorábbit a karácsonyi vakációját töltő diák Weöres írta 1933-ban, míg az utolsó a megrendült költő üzenete, melyet barátja haláláról értesülve küldött a gyászoló családnak 1975-ben. A könyv ezenfelül a hallássérült Várkonyival való jelenléti kommunikációt szolgáló beszélgetőcédulák és -füzetek tartalmából első alkalommal közöl válogatást, amit a kéziratok reprodukciója, valamint a két barát találkozásait dokumentáló fényképek egészítenek ki.

A kötet jelentősége legalább három különböző szempontból értékelhető. A Weöres-filológia nézőpontjából fontos fejlemény, hogy a költő tizenhárom,

eddig nem publikált levelét, lapját, illetve több más kéziratát közli. A pécsi irodalmárral való közel félszázados levelezését végigolvasva a 20. század egyik leggazdagabb költői életművének kibontakozását követhetjük nyomon. A könyv eközben öröndetesen gazdagítja a Várkonyi-publikációk sorát, árnyaltabb képet adva a művelődéstörténész-író gondolatairól, olvasmányairól, szerkesztői munkájának mindennapjairól, illetve kettőjük kapcsolatáról. Végül a forráskiadás irodalomszociológiai, illetve regionális irodalom- és művelődéstörténeti jelentősége sem elhanyagolható, hiszen az irodalmi mező korabeli viszonyainak: emberi-írói kapcsolatainak megismeréséhez nyújt egyedülálló betekintést. A levelek mai olvasói szemtanúi lehetnek Pécs, mint országos jelentőségű kulturális centrumváros születésének, középpontban a Janus Pannonius Társasággal és a Várkonyi szerkesztette *Sorsunk* folyóirattal.

Milyen szellemi arcélek bontakoznak ki a több évtizeden át folytatódó levélváltásból? Weöres a pécsi Erzsébet Tudományegyetem elsőéves bölcsészhallgatójaként ismerkedett meg az intézmény tudós könyvtárával. Levelezésük ekkoriban jellemzően a szorgalmi időszak mindennapos találkozásait pótolta az oktatási szünetek idején. Az alig húszéves fiatalember soraiból a soha nem hiányzó udvariasság mellett nagyfokú önérzet csendül ki: „Nietzsche olyan ellentmondó, mint én vagyok. Gondolkozásom legközelebb az övéhez áll” (229) – szögezi le egyik beszélgetőcéduláján. A tudós tegező megszólítását viszonzva (ami abban a korban nem volt magától értetődő), elfogódottság nélkül, egyenrangú szellemi partnerként fordul a nála tizenhét évvel idősebb bölcsészdoktor Várkonyi felé. Weöres nyelvalkotó zsenijét gyakran cinkos humor formájában villantja fel: néha „paleolith-korabeli” eposztöredéket rögtönöz (30), máskor halandzsanyelven tudósítja barátját a *Nyugat* szerkesztőségéhez továbbított cikkéről (71). Az is előfordul, hogy hosszú alliteráció formájában számol be feladatairól: „két könyvkritikát kellett ki-kakálnom, kunyoráló kollégák kíváratára” [sic!] (49), majd a távollétében abszolutóriumát kiállíttató Várkonyinak így köszöni meg szívességét: „Nagyon szépen köszönöm, hogy abszurdumomat megcsináltattad a szekaturában. Egyelőre légy szives [sic!] tartsd Magadnál; és vigyázz, hogy föl ne robbanjon, mert statárium van” (60). Várkonyi fő művéből, a *Szíriat oszlopaiból* Weöres tollán „stíriai oszlopok” (83) lesz, a sajtókamarából előbb „sajtkamra” (111), majd egyenesen „sajtógomorrha” (114), míg budapesti lakcíméről így tudósít: „Címem: Budapest IV., Havas utca 1., II. em. Indra Jánosné címén. – Szép, dunáranéző [sic!], erkélyes szobám van; és Indra, a hindu ősi hadisten, alighanem a háziasszonyom leszármazottja” (97). Weöres eközben hírt ad állandó lakóhelye, Csöngye mindennapjairól, beszámol olvasmányairól, pécsi, majd budapesti íróbarátokkal való találkozásairól és készülő disszertációjáról, Várkonyi véleményét kéri verseiről és fordításairól. Később verseskötet-,

illetve antológiaszervezési kérdések kerülnek előtérbe, majd a régóta tervezett folyóirat, a *Sorsunk* ügyei. Fontos közlemény a Weöres *Egybegyűjtött leveleinek* kiadásából (Weöres 1998) valószínűleg etikai megfontolásból kihagyott terjedelmes üzenet, melyet a költő betegágyában írt 1943 nyarán, és ars poeticájának egyik legpontosabb megfogalmazását adja:

Most végre megtaláltam a csak-versben közölhető tartalmat, mely a formától el sem választható [...]. A verssorok az értelmüket nem önmagukban hordják, hanem az általuk szuggerált asszociációkban; az összefüggés nem az értelemláncban, hanem a gondolatok egymásra-villanásában és a hangulati egységben rejlik. Ezzel elértem azt, hogy versemnek nincsenek többé „megtűrt” elemei, hanem minden elem egyenrangúvá és szétbonthatatlan egységgé válik (126–127).

A levél tartalmából ezúttal már csak a költő egészségi állapotára vonatkozó megjegyzések maradtak ki, bár Weöres korabeli nemi betegsége immár nem titok az olvasók előtt (Csorba 1991). A levelekben folytatott párbeszéd másik szolamát sokáig leginkább csak a fiatalabb levelezőtárs válaszaiból, utalásaiból rekonstruálhatjuk, Várkonyi 1960 előtt írt üzeneteinek többsége ugyanis a háborús hányattatások, illetve Weöres költözései során elkallódott. A tudós könyvtáros Platón és más ógörög szerzők olvasására, valamint a keleti kultúrák (kínai, babiloni) tanulmányozására ösztönözte fiatal barátját, melynek marandó emlékei Weöres ekkoriban születő mitológiai, illetve keleti tárgyú költeményei, valamint a Várkonyi felkérésére lefordított *Gilgames-énekek*. Az idősebb barát eközben rendszeresen küldött könyveket, sőt mű-, illetve kötetcímekeket is javasolt Weöresnek, a disszertáció védeése körüli adminisztrációban is segítve a falujában tartózkodó ifjú költőt.

A két barát kapcsolatának dinamikáját a levelezés hosszabb-rövidebb szünete, illetve sűrűsödési pontjai alapján rekonstruálhatjuk. A bő másfél évtizeden át, 1949-ig szinte folyamatos üzenetváltás a *Sorsunk* alapításának évében (1941) különösen intenzívvé vált, amikor Weöres segítsége pótolhatatlannak bizonyult a főszerkesztő számára. A vészterhes 50-es években szünetelő kapcsolat 1960-tól indult újra, ekkor a párizsi *Magyar Műhely* születésnapra Weöres-számának (1964) megjelenése körül élénkült fel a levelezés, melynek a költő pécsi éveire visszaemlékező írásával Várkonyi is fontos szerzője volt. A kezdeti mester-tanítvány kapcsolat után az évek múlásával Weöres a pécsi szerkesztő egyik legfontosabb munkatársává lépett elő, amint arról a *Pergő* években maga is beszámol. A szakmai gyakorlatát a budapesti Egyetemi Könyvtárban töltő Weöres „akkorra már kívül-belül ismerte a pesti íróvilág flóráját-faunáját” (Várkonyi 2004, 430). „Sanyi igen tüzetesen dolgozott, sőt diplomatizált is, ha kellett, s evvel

új, meglepő oldaláról mutatkozott be” (Várkonyi 2004, 431). A költő Várkonyi írásait, üzeneteit közvetítette a *Nyugat* és személyesen Babits Mihály felé, fővárosi szerzőktől kért kéziratot az induló lap számára, külön figyelmet fordítva saját nemzedéke és a fiatalabb korosztály megnyerésére, mindeközben pedig a *Szíriat oszlopai* kiadási lehetőségei iránt is tájékozódott.

Várkonyival való levelezése nem cáfolja a Weöresről, mint apolitikus költőről kialakult képet. Aktuálpolitikai utalást leveleiben mindössze egy helyen találunk, ez azonban a mai olvasó számára némi lábjegyzetes magyarázatra szorulna. „Örülök, hogy kezdesz Szálasi-párti lenni. Minden kormánzatnak jó mumusa lesz most a nyilasság: nem lehet már szabadon gazdálkodni és *elgazdálkodni*. [...] Apámnak átadtam üzenetedet, hogy átnyilasodni készülsz. *Rettentően föl volt háborodva*. Ő semmire haragszik jobban, mint a nyilasokra” (46) – írja Weöres 1938. november 25-én kelt levelében, melynek általam kurzivált részei kimaradtak a következő oldalon olvasható átiratból. A költő korabeli álláspontjának helyi értéken való kezeléséhez tudni kell, hogy az 1930-as, 40-es évek fordulóján a nagyvárosokba visszaszorult szociáldemokráciával és a polgári pártokkal, valamint a kormánypárttal ellentmondásos viszonyt fenntartó kisgazdákkal szemben a leghatékonyabb ellenzéki erőnek sokak szemében a Nyilaskeresztes Párt tűnt. A korabeli fiatalok mindenekelőtt szociális igazságtételt vártak tőle, erre utalhat Weöres célzása is a „magyar feudalizmus” végére, illetve a „csáklósokra” (46), amely titulus Gömbös Gyula miniszterelnök 1935. januári beszéde óta a Bethlen-párti konzervatív politikai elit gúnyneve volt (Sipos 2010). Hogy a negyvenes évek náci Németország érdekeit kiszolgáló végzetes politikáját mindketten elutasították, az a későbbi visszaemlékezéseken túl már 1944-es soraikból is nyilvánvalóan kiolvasható. Weöres ez év nyarán kelt levelében szabadverset idéző metaforikus képsorba sűríti érzéseit: „Az idő egyre tűrhetetlenebb, nem csak kényelmileg, de morálisan is. Nem jó ilyenkor embernek lenni; igaz, hogy még az állatokból, növényekből, tárgyakból is félreérthetetlenül árad a benső dögletesség, mellyel most minden telítve van. Itt már a halál sem nyújt kibúvót; nem az életből, hanem a pusztaság létezéséből szeretne kibújni minden” (136). Válaszában Várkonyi ironikusan céloz a náci propaganda ’kultúra mentő’ frázisaira: „De talán most már hamarabb vége lesz az európai kultúra megmentéséért folyó nagyheví kultúrharcnak, s talán megérjük a barbár és műveletlen békességet. Addig csak szívód a dögszagot. Öregem, ez a bevett kultúrillat Európában” (138).

A népi-urbánus vita és a két barát között húzódó ízléskülönbség csak közvetetten jelenik meg a levelekben. Weöres diplomáciai érzékét dicséri, hogy Várkonyi népies elfogultságait anélkül igyekszik tompítani, hogy vitába bocsátkozna vele. Babits megítélése kritikus pontot jelenthetett, hiszen Csorba Győző visszaemlékezése (Csorba 1991) szerint ekkoriban a Várkonyit körülvevő népies kör,

s mindenekelőtt Kodolányi fő céltáblájának a *Nyugat* főszerkesztője számított: „...bizonyos, hogy Babits ma a legértékesebb dunántúli költő; és őt kihagyni olyan, mintha pl. a 18. századról beszélve, hallgatnál Faludiról” (63) – érvel Weöres barátja *Dunántúli antológiába* szánt bevezető tanulmányát olvasva. Ugyanekkor egy mondatlalt a helyére teszi a népiesek körében őstehetségként felkapott Sértő Kálmánt: „Tanulmányodban azt irod [sic!]: Sértő Kálmán megmaradt a paraszti jellegben. Jónéhány éve ujságíró [sic!]; jellemileg külvárosi apacs, nem paraszt” (64). Ebből a szempontból fontos Weöres 1946-os levele is, amelyben tartalmi javaslatokat fogalmaz meg az újrainduló *Sorsunkkal* kapcsolatban. A népiesség óvatos korrekciója jegyében mindenekelőtt Szentkuthy Miklóst ajánlja a főszerkesztő figyelmébe, aki a Sárközi György által felemlégetett „ultrasznob kísérletei” (Széchenyi 1997, 41) ellenére korábban már a *Válasz* körében is megtalálta a helyét. Ugyanitt az Európai Iskola néven ismertté vált képzőművész és esztéta csoport elméletalkotóival: Gegesi Kis Pállal, Mezei Árpáddal, illetve a költő Pán Imrével és Tamkó Sirató Károllyal való megismerkedéséről is beszámol, hozzátéve, hogy „esetleg közülük is egyiket-másikat érdemes volna szerepeltetni” (145). A tehetséges fiatalok közül pedig Mátyás Stefániára, valamint az akkor tizenkilenc éves Juhász Ferencre hívja fel Várkonyi figyelmét.

A 60-as évektől Weöres a maga pályáját járó égitest a magyar, és egyre inkább a világirodalom egén. Eközben a közélettől visszavonuló, maga választotta cellájában az alkotói szabadságát megtaláló művelődéstörténész így tudósítja barátját a *Szíriat oszlopai* folytatásáról: „...mostanában olyasmiken dolgozom, amiknek a megjelenése kizárt dolog. Nem baj, mert legalább szabad vagyok, s ez mindenért kárpótol” (162). A pécsi tudós a *Magyar Műhely* felkérésére írt tanulmányában, majd memoárkötetének vonatkozó fejezetében alapos filológusi munkával dolgozta fel a birtokában lévő Weöres-dokumentumokat. A költő a kultuszteremtésre is alkalmas gesztusokat nem mindig viselte türelemmel, bár szembe kellett néznie azzal, hogy – Várkonyi szavaival – „egy fél-életet kitöltő és időtálló kapcsolat” (195) időződő barátját számvetésre készíti.

A kötetben publikált dokumentumok a regionális kulturális identitáskutatás szempontjából is nagy jelentőséggel bírnak. Pécs városa a trianoni Magyarország kulturális decentralizációjának egyértelmű nyertesévé válhatott, mivel a megmaradt erőforrások újraosztására irányuló kormányzati szándékok találkoztak a városvezetés és a pécsi polgárság törekvéseivel. 1923-tól a dél-dunántúli város adott otthont a Pozsonyban alapított Erzsébet Tudományegyetemnek, 1931-ben pedig pécsi-baranyai írók és más értelmiségiek megalapították a város és a régió kulturális örökségét képviselő Janus Pannonius Társaságot. Egy Várkonyi szerkesztésében megjelenő folyóirat terve a két barát levelezésében is folyamatosan jelen volt: „Pécsett csak akkor lehet nívós folyóiratot csinálni, ha Te vezeted,

nincs a közelben más aki erre alkalmas, sőt úgylátszik [sic!] egész Magyarországon sincs, hiszen a jelenlegi folyóiratok egytől-egyig sivarak, fakók” (96) – írja Weöres 1941-es újévi levelében. A költő Várkonyi címjavaslatát is helyesli: „nagyon jó és kifejező cím” (103), mérlegelve, kit lehetne Pécsre hívni azzal a nem titkolt céllal, hogy az élő magyar irodalom súlypontját a dél-dunántúli városba helyezzék át: „Jó volna, ha a pesti írógárda elitjéből őt [Jankovich Ferencet – N. Á.] és tán még-néhányat lassanként Pécsre tudnánk szippantani: ílymódon megbomlana a magyar irodalom egészségtelen centralizációja és Pécs is irodalmi központtá fejlődhetne” (112) – írja Weöres 1941 tavaszán. A lehetőségek latolgatása személyes találkozósaik alkalmával beszélgetőcédulákon folytatódott: „Kovách, Szabédi, Jankovich, Takáts – ez a négy kéne [...]. A fenti négy és Te, Csorba meg én, ez olyan elit-banda, hogy na. [...] Remek kis Weimar lenne” (233). Weöres májusban már a lap első számának sikeréről tudósítja barátját: „A »Sorsunk« első száma a pesti berkekben nagy meglepetést okozott: őszinte bámulatot és őszinte irigységet. Nagy lesz feléje a tolongás” (117). A mecsekalji magyar Weimar terveinek megvalósítását a háború megakadályozta ugyan, a két barát fáradozásai azonban nem maradtak nyomtalanul. Várkonyi visszatekintő értékelése szerint „Weöres vidéki irodalmi központot akart teremteni Pécsen, s hogy ez – az utókor ítélete szerint – sikerült, abban máig ható érdeme van” (Várkonyi 2004, 460).

Végül a kötet hiányosságairól is szót kell ejteni. A forráskiadás legkomolyabb fogyatékoságát az jelenti, hogy a könyv számos sajtóhibája mellett több levél átíratába hiányos mondatok kerültek, néha pedig teljes mondatok is kimaradtak. Már az első levél átíratából hiányzik a kurzivált félmondat: „Korán lefekszem, délig alszom, *délután megint csak alszom* – ez a legokosabb, amit itt csinálni lehet” (13). Az 5. levél egyik mondata szintén hiányos: „A vízből-jött ősember, akit emlegettél, nem a Gilgamesben lelhető, hanem egy másik kháldeai *legendában, mely a Nagy Sándor-korabeli* babyloni főpap, Berossos görögnyelvű iratában maradt fenn” (27). A 11. levél kezdete helyesen: „Kedves Nándorom, / hálásan köszönöm leveledet és hogy fölülvizsgáltad a lantvirágaimat, *vagy pikularezedáimat*, vagy minek nevezzem őket” (41). A 18. levél felsorolásából hiányzik egy név: „Teljes névsort nem küldhetek, de megemlítésre ajánlanám a következő dunántúliakat: Kocsis László, Ósz Iván, Zsíkó Gyula, Hajnal Anna, Bárdosi-Németh János” (65). Az 50. levél helyesen: „Köszönöm kedves soraidat és *hívásodat*” (135). A 70. levél végén pedig: „Remélem Pécsen személyesen is halljuk a brummogását” (178). A kötet további filológiai hiányosságai között meg kell említeni, hogy az Illyés Gyulához írt, de végül *A teremtés dicsérete* című Weöres-kötetből kihagyott vers körüli lehetséges „félreértésre” (43) nem kapunk magyarázatot. Nemcsak az inkriminált vers hiányzik, hanem Sárközi

György aggályait soroló levele (vagy annak tartalmi ismertetése) sem szerepel a kötetben. Téves az a 63. lábjegyzetben olvasható állítás, mely szerint Várkonyi Takáts Gyula-kritikáját nem közölte a *Nyugat* (71). A helyes adat ezzel szemben három oldallal később, szintén lábjegyzetben olvasható. A 49. levél (133–134) besorolása egyértelműen hibás, amit már Lőcsei Péter is szóvá tett (Lőcsei 2024). Az 1944-es évhez sorolt, dátum nélküli Várkonyi-levél valószínűleg 1939 tavaszán íródhatott. A pécsi tudós 1970. november 10-i keltezésű levelében a *Szíriat oszlopai* amerikai kiadásának lehetőségéről esik szó, melynek során Weöres a közvetítő szerepét játszaná. A publikáció terve végül nem valósult meg, a levél kontextusáról azonban nem tudunk meg semmit, az sem derül ki, hogy ki volt a Várkonyi által emlegetett „Hamza úr” (211–214).

Remélhetőleg e fontos és nagyon tanulságos forráskiadvány következő kiadása már a recenzensek által jelzett hibák korrigálásával kerül az olvasók elé. A későbbiekben pedig indokolt lenne egy kötet terjedelmű válogatás sajtó alá rendezése Várkonyi kortársaival folytatott eszmecsereinek lenyomatát őrző beszélgetőcédluláiból is, hiszen a *Kedves Bátyuskám!*-ban publikált anyag e tekintetben legfeljebb csak kedvcsinálót nyújthat az érdeklődő közönség számára.

Irodalom

- Csorba Győző. 1991. *A város oldalában: Beszélgetések*. Pécs: Jelenkor Kiadó.
- Lőcsei Péter. 2024. Méltató és pontosító jegyzetek egy hiánypótló kötethez: Kedves Bátyuskám! Várkonyi Nándor és Weöres Sándor barátsága levelezésük tükrében. *Jelenkor* 67 (11): 1254–1259.
- Sipos Péter. 2010. Őrségváltás szavazócédlulákkal 1935. In *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010.*, szerk. Földes György – Hubai László. 151–180. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Széchenyi Ágnes. 1997. „Sznobok és parasztok”: Válasz 1934–1938. *Elvek, frontok, nemzedékek*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Várkonyi Nándor. 2004. *Pergő évek*. Budapest: Széphalom Könyvműhely.
- Weöres Sándor. 1998. *Egybegyűjtött levelek 1.*, szerk. Bata Imre – Nemeskéri Erika. Budapest: Pesti Szalon Könyvkiadó.